

MONIKA SIDOR

SPORY IDEOLOGICZNE EMIGRACJI ROSYJSKIEJ „PIERWSZEJ FALI”

Emigracja po przewrocie październikowym dotknęła wszystkie warstwy społeczeństwa rosyjskiego, w tym dużą liczbę inteligencji: duchowieństwo, naukowców, artystów i pisarzy. Według różnych źródeł po roku 1918 Rosję opuściło od 860 tys. do 3 mln osób¹. Rewolucja pociągnęła za sobą zerwanie z tradycją i diametralne odwrócenie wartości, gdyż status pisarza czy filozofa „starego porządku”, który w czasach monarchii oznaczał wysoką pozycję społeczną i przynależność do elity, po przewrocie był przyczyną dyskryminacji. Emigracja była więc jednocześnie tragedią kultury rosyjskiej i jedyną szansą zachowania jej ciągłości, wygnańcy tworzyli bowiem na Zachodzie jakby drugą ojczyznę, którą często nazywa się „zagraniczną Rosją”. Opuszczenie kraju przez ogromną rzeszę inteligencji jakby predestynowało emigrację do roli strażnika najważniejszych wartości kultury rosyjskiej². Dobrowolni lub przymusowi emigranci kierowali się początkowo do sąsiednich krajów (Polski, Czech, Bułgarii, Estonii, Finlandii, Rumunii, Chin, na Litwę), które często były tylko przystankami w drodze do Zachodniej Europy czy Ameryki. W nowych miejscach pobytu zakładali oni różnorodne stowarzyszenia, kółka, parafie, organizowali kongresy i odczyty, a także

---

Dr MONIKA SIDOR – asystent Katedry Literatury Rosyjskiej Katoickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; e-mail: monyd@kul.lublin.pl

¹ M. Słoni m, *Modern Russian Literature*, New York 1953, s. 397; Г. Струве, *Русская литература в изгнании*, Нью-Йорк 1956, s. 15; В. Абданк-Коссовский, *Русская эмиграция: итоги за тридцать пять лет*, „Возрождение” 1956, nr 51, s. 129; zob. też: Н. Андреев, *Об особенностях и основных этапах русской литературы за рубежом*, [w:] *Русская литература в эмиграции*. Сб. статей под ред. Н. Полторацкого, Питтсбург 1972, s. 24.

² Zob. Н. Андреев, *О некоторых факторах...*, <http://nivat.free.fr/livres/onetwo/08.htm>.

prowadzili szeroko zakrojoną działalność wydawniczą i edukacyjną³. Uchodźcy, rozżaleni, pełni poczucia niesprawiedliwości i niepewni swojej przyszłości, postanowili za granicą pozostać Rosjanami.

Najważniejsze dyskusje, które rozgorzały na wygnaniu, były związane bezpośrednio ze stosunkiem emigrantów do Rosji. Badacze rosyjskiej diaspory często cytują słowa Zinaidy Gippius: „Если кончается моя Россия – я умираю”, które świadczą o głębokim emocjonalnym związku wygnańców z ojczyzną. Roman Gul – jedna z aktywnych postaci kultury emigracyjnej – pisał, że jedynie duchowy kontakt z Rosją umożliwiał emigrantom egzystowanie w trudnych warunkach wygnania⁴. Poczucie zagubienia czy fizycznego odcięcia od ojczyzny, jakie towarzyszyło wygnańcom, sprzyjało poszukiwaniom korzeni, rozpamiętywaniu wielkości i bogactwa rodzimej kultury. Rosja była więc najważniejszym tematem w publicystyce, badaniach naukowych i twórczości literackiej. Emigranci kontynuowali pod tym względem wielowiekowe tradycje rozważań nad ojczyzną, które w przeszłości zawoocowały choćby takimi wielkimi ideami, jak „Święta Ruś” czy „Moskwa – trzeci Rzym”⁵. Należy przy tym zauważyć, że współczesnym badaczem kultury diaspory Markiem Rajewem, iż działacze kultury Zagranicznej Rosji bardzo inspirowała twórczość Władimira Sołowjowa i spuścizna filozoficzna Srebrnego Wieku⁶, gdzie tematem dominującym była Rosja, szczególnie w kontekście jej misji dziejowej. Przypomnijmy, że na „Zebraniach Filozoficzno-Religijnych”, organizowanych wtedy przez W. Rozanowa i D. Mierieżkowskiego, roztrząsano między innymi kwestie moralności i polityki. Niewątpliwie na charakterze życia duchowego „pierwszej fali” emigracji zaważył fakt, że jej twórcami byli ci sami ludzie, którzy ukształtowali kulturę Srebrnego Wieku. Byli oni autorami modernistycznych manifestów, filozofami, działaczami religijnymi, społecznymi i politycznymi. W ich twórczości emigracyjnej kwestia mesjanizmu rosyjskiego powróciła z nową siłą. Nie bez znaczenia w tym wypadku były dramatyczne okoliczności opuszczenia kraju. Przedstawiciele kultury emigracyjnej, zwracali uwagę, że

³ Patrz o tym: П. Е. Ковалевский, *Зарубежная Россия. История и культурно-просветительская работа русского зарубежья за полвека (1920-1970)*, Париж 1971; wydanie II poszerzone: Париж 1973.

⁴ Р. Гуль, *Я унес Россию*, т. III, *Россия в Америке*, Москва 2001, s. 191-192.

⁵ Więcej o niektórych aspektach rozważań nad Rosją w literaturze i myśli rosyjskiej patrz: K. Cieślak, J. Smaga, *Kultura Rosji przełomu stuleci (XIX-XX)*, Warszawa 1991, s. 16; A. Walicki, *Osobowość a historia. Studia z dziejów literatury i myśli rosyjskiej*, Warszawa 1959, s. 9, 358; A. Lazzari, *Czy Moskwa będzie Trzecim Rzymem. Studia o nacjonalizmie rosyjskim*, Kraków 1996, s. 90-91.

⁶ М. Раев, *Россия за рубежом. История культуры русской эмиграции 1919-1939*, Москва 1994, s. 131.

rewolucja zniszczyła całe dotychczasowe rosyjskie dziedzictwo duchowe, obejmujące religię, literaturę, sztukę, naukę, architekturę, a także stosunki społeczne. Wydaje się zupełnie naturalne, że ludzie, którzy nie zgadzali się z zaistniałymi zmianami, nie przyjmowali do wiadomości, że tak druzgocąca klęska dotychczasowego obrazu życia w ojczyźnie nie jest jedynie kolejnym etapem rozwoju cywilizacyjnego czy „dziejową koniecznością”. Inteligencji często skłaniali się przeto ku metafizycznym interpretacjom nieszczęścia Rosji. Tematyka ta była podjęta jeszcze przed emigracją przez autorów zbioru pt.: *Z głębokości (Из глубины)*, m.in. S. Askoldowa, N. Bierdiajewa, S. Bułgakowa i P. Struwego. Zwracali oni uwagę na duchowy wymiar przewrotu bolszewickiego, w którym na pierwszy plan wysunęła się wiara w przezwyciężenie nawet największego zła oraz w oczyszczającą rolę cierpienia⁷. Tom ten, pisany „na świeżo” w czasie największego triumfu rewolucji i rozpoczynających się prześladowań intelektualistów, przedstawia bardzo wyraźną wizję odrodzenia religijnego Rosji⁸. Mimo że zbiór *Z głębokości* aż do 1967 r. nie doczekał się publikacji, pokazuje, że wśród późniejszych emigrantów istniało przekonanie, iż zło zadane Rosji tylko wzmocni jej siłę.

W duchu rozbudzonego z dala od ojczyzny patriotyzmu przypominano także różne dotychczasowe koncepcje roli Rosji w historii świata. Duże znaczenie w tym kontekście miały badania historyczne, dotyczące rodzimej historii. Emigracyjni historycy, teologowie czy filozofowie chętnie brali na warsztat dzieje kultury rosyjskiej, śledząc jej duchowy rozwój, a w latach dwudziestych wyjątkową popularnością cieszyły się wszelkiego rodzaju kroniki. W wyniku takich analiz sformułowano bardzo interesujące koncepcje, objaśniające znaczenie rewolucji i wyznaczające dalsze drogi rozwoju duchowego Rosji. Jeden z najciekawszych poglądów na ten temat reprezentował euroazjatyzm, zapoczątkowany przez opublikowany w 1921 r. w Sofii zbiór *Odejsie na Wschód (Исход к востоку. Предчувствия свершения. Утверждение евразийцев)*. Autorzy zbioru – Piotr Sawicki, Piotr Suwczynski, Nikołaj Trubiecki i Gieorgij Fiedotow – przedstawili założenia i cele nowego ruchu, który miał być alternatywą dla Rosjan, nie mogących w pełni utożsamić się z Zachodem ani nie odczuwających przynależności do Azji⁹. Wychodzili oni z przekonania, że typ kultury określonego narodu jest

⁷ Zob. С. А. Аскольдов, *Религиозный смысл русской революции*, [w:] *Вехи. Из глубины*, сост. А. А. Яковлев, Москва 1991, s. 247-249.

⁸ Zob. А. Ра́зну, *Aksjologia i metafizyka w tomie „Из глубины”*, [w:] *Duchowość i sacrum w literaturze emigracyjnej Słowian Wschodnich*, red. А. Woźniak, М. Kawecka, Lublin 2002, s. 43-64.

⁹ Więcej na ten temat zob. L. Suchanek, *Россия, Европа, Восток в концепции евразийцев*, „Slavia Orientalis” 1994, nr 1, s. 25-36.

determinowany przez położenie geograficzne, a Rosja leży w samym środku między Europą a Azją, tworząc niezależny subkontynent¹⁰. Ideologowie euroazjatyizmu doceniali dotychczasowe zdobycze cywilizacji zachodniej, lecz wyrażali przekonanie, że jej przyszłość tkwi jedynie w zwrocie ku Wschodowi. Według zwolenników ruchu tylko Rosja, doświadczona przez rewolucję, jest predestynowana do odkrycia świata „ogólnoludzkiej prawdy” i zarazem stanowi początek nowego szczęśliwego państwa „Rosji-Euroazji”. Dlatego uważa się, że euroazjatyzm należał do koncepcji mesjanistycznych. Teoria Sawickiego i Trubieckiego była ściśle związana z prawosławiem, które miało być panującą religią nowego kraju i siłą zdolną wyswobodzić świat od destrukcji Zachodu¹¹. Euroazjatyzm znalazł wielu propagatorów, komentatorów i krytyków, którzy opublikowali bardzo wiele jemu poświęconych prac, dlatego pogląd ten odegrał dużą rolę w życiu intelektualnym Zagranicznej Rosji, mimo że nigdy nie miał wielkiego znaczenia politycznego. Ruch ten, w zamyśle jego twórców, miał być apolityczny, lecz z biegiem czasu zmieniał się i ulegał różnym wpływom ideologicznym, co sprawiło, że początkowe założenia uległy zatarciu. Z tego względu już w 1928 r. Gieorgij Fiedotow wystąpił z krytyką współtworzonego przez siebie prądu myślowego. Zarzucał on euroazjatyzmowi rzeczywiste zerwanie więzi z prawosławiem, które zostało zepchnięte na dalszy plan i właściwie tylko formalnie było popierane przez nowych ideologów ruchu. Od tego momentu Gieorgij Fiedotow – historyk, filozof kultury i publicysta, jeden z najciekawszych myślicieli emigracji – rozpoczął samodzielne badania kultury i historii ojczyzny w perspektywie religii. Fiedotow doszedł do przekonania, że rewolucja, chociaż doprowadziła do katastrofy Rosji, miała oczyszczające działanie na rosyjskiego ducha, ujawniła bowiem fałsz zbyt łatwych dróg zbawienia, które od wieków kusily ludzkość. Jednocześnie myśliciel podkreślił, że chrześcijańska idea „Królestwa Bożego”, na którego zniszczenie czekają wszyscy wierni, nie jest możliwa do zrealizowania bez współdziałania człowieka. Fiedotow zauważył, że właśnie na tym polegał błąd socjalistów, którzy zainicjowali rewolucję rosyjską. Publicysta wyznaczył więc zadania, jakie powinien wypełniać w swoim życiu chrześcijanin-Rosjanin, aby przybliżyć ewangeliczne „Królestwo Boże”. Wydawać by się mogło, że takie postawienie problemu nie zmierzało ku poszukiwaniom konkretnych rozwiązań, lecz rosyjski filozof sformułował realne postulaty, związane z misją emigracji rosyjskiej. W jednym ze swoich artykułów zatytułowanym *Dlaczego tu jesteśmy (Зачем мы здесь)* Fiedotow podkreślił, że emigracja nie

¹⁰ Zob. R. B ä c k e r, *Międzywojenny euroazjatyzm. Od intelektualnej kontrkultury do totalitaryzmu?*, Łódź 2000, s. 60.

¹¹ Tamże, s. 63.

może być przez Rosjan traktowana jako smutny przypadek, lecz powinna stać się okazją do walki o prawdę¹². Myśliciel w ten sposób poruszył problem misji emigracji rosyjskiej, stwierdzając, że posłannictwo wygnańców tkwi w postawie etycznej i jest ściśle związane z religią.

Do uczuć religijnych odwoływali się zresztą także inni emigranci próbujący wyznaczyć zadania wygnańców rosyjskich. Należy tu podkreślić, że kwestia misji emigracji była jednym z newralgicznych problemów w środowisku Zagranicznej Rosji. Zastanawiano się przede wszystkim, czy można mówić, że wygnanie z ojczyzny łączy się z jakąś misją oraz w jakiej sferze ta misja miałaby być realizowana. Z czasem rozważania na ten temat przerodziły się w burzliwą dyskusję, która objęła niemal całe środowisko emigracyjne i zaowocowała bardzo wieloma publicznymi wystąpieniami oraz publikacjami. Uczestnicy polemik przywoływali przeróżne argumenty, niejednokrotnie w podniosłym tonie przypominając o związku miłości do ojczyzny i miłości do Boga oraz dowodząc, że zachowanie pamięci o Rosji jest obowiązkiem każdego wierzącego Rosjanina. W tym duchu wypowiadali się na przykład uczestnicy specjalnego wieczoru poświęconego misji emigracji rosyjskiej, zorganizowanego w Paryżu 16 lutego 1924 r. Wśród prelegentów znaleźli się wtedy I. Bunin, D. Mierieżkowski, A. Kartaszew, I. Szmielow, prof. N. K. Kulman, którzy opowiadali się za mistycznym znaczeniem emigracji rosyjskiej. Z największym oddźwiękiem spotkało się wystąpienie I. Bunina, w którym pisarz porównywał los Rosji do wydarzeń związanych ze śmiercią Chrystusa, często odwoływał się do symboliki i metaforyki biblijnej. Samą zaś „misję emigracji” wyjaśniał następująco:

Миссия русской эмиграции, доказавшей своим исходом из России и своей борьбой, своими ледяными походами, что она не только за страх, но и за совесть не примет Ленинских градов, Ленинских заповедей, миссия эта заключается ныне в продолжении этого неприятия¹³.

Bunin podkreślał także, że dla niego samego poczucie tożsamości narodowej jest ściśle związane z wiarą, i z emfazą stwierdzał, że w żadnym wypadku nie może wyrzec się tego, w co wierzy. Słowa te zostały przyjęte bardzo sceptycznie przez niektórych ludzi kultury – w tym na przykład redaktora gazety „Последние новости” P. Miliukowa – którzy na łamach przeróżnych pism emigracyjnych wypominali Buninowi jego dawny, sfor-

¹² Zob. Г. Федотов, *Судьба и грехи России. Избранные статьи по философии русской истории и культуры*, соствл., вступит. статья и примечания В. Ф. Бойков, т. II, С.-Петербург 1991, s. 24-25.

¹³ И. А. Бунин, *Окаянные дни*, перед. В. П. Кочетков, Москва 1990, с. 215.

mowany w kraju, ambiwalentny stosunek do ojczyzny i religii prawosławnej. Teoria misji emigracji była krytykowana przede wszystkim dlatego, że odwracała – zdaniem przeciwników – uwagę wygnańców rosyjskich od aktualnych problemów politycznych, w ten sposób hamując różne inicjatywy, które pomogłyby w perspektywie zmienić sytuację w kraju. Mimo to nowy mesjanizm rosyjski miał nadal bardzo wielu zwolenników, którzy przy różnych okazjach przypominali o wyjątkowym powołaniu, spoczywającym na emigracji rosyjskiej.

Na charakter kultury duchowej emigracji rosyjskiej wpłynął także dynamizm życia religijnego na wygnaniu. Wyżej omówiona kwestia misji emigracji rosyjskiej łączyła się nierozzerwalnie z działalnością Cerkwi prawosławnej, która według powszechnej opinii zachowywała najcenniejsze rosyjskie tradycje i wartości duchowe. Przewrót październikowy pociągnął jednak za sobą także zmiany w organizacji samej Cerkwi prawosławnej. W 1920 r. moskiewski patriarcha Tichon upoważnił biskupów na wygnaniu do tworzenia tymczasowych struktur kościelnych¹⁴. Hierarchowie zrealizowali to zadanie, ustanawiając w 1921 r. Synod Episkopalny, który miał reprezentować Święty Synod Imperium Rosyjskiego. Wkrótce jednak, wskutek nieporozumień między Cerkwią na Zachodzie a patriarchatem w Moskwie, w łonie Cerkwi prawosławnej powstał rozłam, który jeszcze pogłębił się w drugiej połowie lat dwudziestych przez ingerencję władz sowieckich, które domagały się od duchowieństwa na obczyźnie deklaracji lojalności dla rządów w kraju. Ostatecznie Cerkiew na wygnaniu została podzielona na trzy odrębne organizacje. Warto podkreślić, że mimo wyżej przedstawionych podziałów w łonie Cerkwi, dla dużej grupy inteligentów, w okresie przedrewolucyjnym odrzucających wiarę, emigracja stała się okazją do odkrycia wartości religii. Rosyjscy wygnańcy z wielką energią zakładali na obczyźnie nowe parafie, kółka i bractwa, a kapłani prawosławni cieszyli się wyjątkowym autorytetem. Doniosłe znaczenie miało utworzenie w roku 1923 Rosyjskiego Chrześcijańskiego Ruchu Studenckiego (Русское Христианское Студенческое Движение), przez którego szeregi przewinęło się wiele późniejszych wybitnych postaci emigracyjnej kultury rosyjskiej¹⁵. Podobne świeckie organizacje o charakterze religijnym, stawiające przed sobą różnorodne zadania, pojawiały się także wśród innych grup społecznych i

---

¹⁴ Więcej o tym zob. Вр К. Ware, *Krótki szkic porewolucyjnej historii rosyjskiego prawosławia poza granicami Rosji*, [w:] tenże, *Kościół prawosławny*, Białystok 2002. Korzystam z wersji elektronicznej tej publikacji dostępnej pod adresem: <http://www.cerkiew.pl/prawoslawie/text.php?=81>

¹⁵ Więcej o działaczach religijnych Zagranicznej Rosji patrz internetowy słownik: *Религиозные деятели и писатели Русского Зарубежья* (<http://zarubezhje.narod.ru/>).

zawodowych¹⁶. Zapotrzebowaniu społecznemu odpowiadały także różnorodne publikacje o charakterze religijnym, gdyż, jak twierdzi Mark Rajew, w środowisku emigracyjnym można obserwować silne przywiązanie do Cerkwi i zainteresowanie wszystkimi kulturowymi przejawami prawosławia rosyjskiego¹⁷.

Następnym niezwykle ważnym problemem, pojawiającym się w rozważaniach emigrantów i wpływającym na duchową atmosferę wygnania był stosunek do ZSRR. Zasadniczo wszystkich uchodźców łączył sprzeciw wobec nowego państwa, które nie było już „ich Rosją”, zupełnie odrzuciło stary porządek społeczny i rościło sobie prawo do rozporządzania dotychczasowym dorobkiem kulturalnym ojczyzny. Jednak należy odnotować, że sprzeciw ten nie oznaczał zupełnej izolacji diaspory od życia metropolii. Pierwsze próby współdziałania przebiegały na płaszczyźnie kulturalnej i miały miejsce w Berlinie na początku lat dwudziestych. W stolicy Niemiec powołano do życia Dom Sztuk (Дом Искусств), instytucję, której zadaniem było wzajemne poznanie i zbliżenie między twórcami sowieckimi i emigracyjnymi. W zebraniach Domu Sztuk, które odbywały się w znanych berlińskich kawiarniach, uczestniczyli więc przedstawiciele kultury metropolii, którzy prezentowali najnowsze osiągnięcia nowej socjalistycznej sztuki, a wśród nich: Władimir Majakowski, Siergiej Jesienin i Boris Pasternak. Ta „nowa sztuka” w kraju rządzonym przez bolszewików podlegała ścisłej kontroli partii. Należy przypomnieć, że wyznaczniki literatury typu socjalistycznego podawała m.in. broszura Lenina *Partyjna organizacja i partyjna literatura z 1905 r.*¹⁸ Misja stworzenia kultury odpowiadającej bieżącym potrzebom państwa przypadła założonemu w 1917 r. Proletkultowi¹⁹, który jednak nie spełnił pokładanych w nim nadziei. W nowym ustroju politycznym literaturę traktowano instrumentalnie – jako narzędzie oświaty, agitacji i propagandy. Kolejnym dokumentem regulującym ogólnie rolę sztuki słowa był dekret KC z roku 1925 *O polityce partii w stosunku do literatury pięknej*²⁰.

W takich warunkach na tym większą uwagę zasługuje fakt, że istniała wymiana kulturalna między metropolią i diasporą, przejawiająca się także w różnorodności wychodzących wówczas w Berlinie czasopism, wśród

¹⁶ Więcej na ten temat zob. Раев, *Россия за рубежом...*, s. 120-122.

¹⁷ Tamże, s. 129.

¹⁸ Zob. *Historia literatury radzieckiej*, red. P. Wychodcew, przedm. B. Białokozowicz, Warszawa 1977, s. 62-65.

¹⁹ Patrz: T. Zobeck, *Proletkult. Historia i program grupy*, [w:] *Czas wielkiej przemiany. Studia o literaturze rosyjskiej XX wieku*, red. P. Fast, A. Skotnicka-Maj, Katowice 1995, s. 99-106.

²⁰ Zob. *Historia literatury radzieckiej...*, s. 10, 32-33.

których znalazł się „Бюллетень Дома Искусств”²¹, a nawet sowiecki „Новый мир”. Jednak z czasem przyjazne kontakty zanikły, a gotowość wzajemnego poznawania ustąpiła miejsca wzajemnej ostrej krytyce. Druga wojna światowa definitywnie położyła kres temu swoistemu dialogowi ojczyzny z emigracją, którego metaforą jest „Rosyjski Berlin”²².

Po ostatecznym upadku idei współpracy kulturalnej z ZSRR na emigracji coraz mocniej podkreślano katastrofalny wpływ rewolucji na kulturę rosyjską, dowodząc, że emigracja powinna ochronić duchową spuściznę ojczyzny, która w przeciwnym wypadku zostanie zupełnie zbezczeszczona i zniszczona przez politykę nowych władz. Swego rodzaju ewenement stanowił w tych warunkach ruch „smienowiechowców”²³, zapoczątkowany przez wydany w 1921 r. w Pradze almanach „Smiena Wiech”. Autorzy artykułów wchodzących w skład tego zbioru przedstawili zupełnie nowy i dla wielu emigrantów oburzający program akceptacji rewolucji rosyjskiej. Najważniejszy ideolog „smienowiechowców” Siergiej Czachotin w artykule *Do Canossy (B Kanossy)* dowodził na przykład, że inteligenci rosyjscy powinni wrócić do ojczyzny, aby edukować lud i kierować ekonomicznym odrodzeniem kraju. Zwolennicy powrotu do Rosji wyrażali pogląd, że rewolucję należy pojmować jako jeszcze jeden bunt niezadowolonego ludu, który nie raz w przeszłości chwycił za broń, walcząc przeciwko „panom”. Oznaczało to, że przewrót bolszewicki był pozbawiony mocnych podstaw ideologicznych. Według smienowiechowców mógł on jednak stać się dobrym początkiem dla odrodzenia Rosji, a nawet powiększenia jej terytorium. Wielu zwolenników tych poglądów powróciło rzeczywiście do ojczyzny, gdzie jednak nie dane im było osiągnąć zamierzonych celów. Najbardziej bodaj spektakularny był powrót Aleksieja Tołstoja, który był współredaktorem dodatku literackiego „smienowiechowskiej” gazety „Накануне”. Smienowiechowsstwo pozostawało najbardziej znanym ugrupowaniem politycznym emigracji, które posiadało własne organy prasowe i odegrało dużą rolę w procesie samoidentyfikacji Rosjan na obczyźnie. Zdecydowana większość emigrantów, także dzięki polemikom rozgorzałym wokół „smienowiechowsstwa”, jednoznacznie opowiedziało się zaś przeciwko kontaktom z ZSRR, które było dla nich przede

²¹ W 1922 roku wydawnictwo „Геликон” wypuściło dwa numery tego biuletynu. Zob. В. В. Сорокина, „Русский Берлин” как подсистема литературы, „Вестник Московского университета” 1991, seria 9, Филология, nr 1, s. 30-43.

²² Patrz o tym: Струве, *Русская литература в изгнании...*, s. 24-29; В. В. Сорокина, „Русский Берлин” и русская литература 20-х-30-х годов, [w:] „Studia Rossica” III..., s. 99-109.

²³ Zob. Струве, *Русская литература в изгнании...*, s. 30-35; А. Гильднер, *К проблеме первой волны русской эмиграции. Сменовеховцы*, [w:] *Literatura rosyjska w nowych interpretacjach*, red. H. Mazurek-Wita, Katowice 1995, s. 84-92.

wszystkim krajem terroru, pamiętanego z czasów rewolucji. Można powiedzieć, że wygnańcy widzieli w nowym państwie rosyjskim wroga, który targnął się na najważniejsze wartości duchowe ojczyzny. Według tej części emigrantów ZSRR było przeciwieństwem czystej idei „rosyjskości”, w ich pojęciu ucieleśnianej przez przedrewolucyjną Rosję.

Nie mniej sporów w środowisku emigracyjnym zrodziło się wokół literatury Zagranicznej Rosji. Trzeba odnotować, że na wygnaniu z wielkim zaangażowaniem otwierano biblioteki, archiwa i prowadzono badania literackie. Celem tej działalności było zachowanie dorobku twórczego emigracji dla przyszłego pokolenia, które – jak sądzono – powróci do ojczyzny i przywróci ciągłość kultury rosyjskiej. Wśród emigrantów „pierwszej fali”, którzy wyjechali z kraju w latach 1918-1939²⁴, znalazło się bardzo wielu przedstawicieli sztuki słowa, m.in.: G. Adamowicz, M. Ałdanow, A. Amfitieatrow, M. Arcybaszew, K. Balmont, I. Bunin, W. Chodasiewicz, M. Cwietajewa, Z. Gippius, W. Iwanow, A. Kuprin, D. Mierieżkowski, M. Osorgin, A. Riemizow, N. Teffi, I. Szmielow, B. Zajcew. Prócz wymienionych pisarzy, legitymujących się bogatym dorobkiem literackim, dobrze znanych rosyjskim czytelnikom, na emigracji znalazła się duża grupa początkujących twórców. Poeci i prozaicy, którzy opublikowali swoje pierwsze utwory dopiero na obczyźnie, tworzyli tzw. młodsze pokolenie emigrantów (np.: M. Agiejew, N. Bierbierowa, A. Ładinski, W. Nabokow (W. Sirin), B. Popławski, J. Terapiano, W. Warszawski i in.). W związku z wyodrębnieniem się dwóch pokoleń pisarzy w emigracyjnym środowisku literackim miały miejsce żarliwe polemiki ideowe. Przede wszystkim stawiano pytanie, czy z dala od ojczyzny możliwe jest zachowanie rosyjskiego charakteru literatury diaspory. Dotyczyło to w szczególności młodych pisarzy, którzy Rosję niezbyt dobrze pamiętali i swoje artystyczne oblicze ukształtowali pod wpływem rzeczywistości zachodniej lub nieskonfrontowanych z rzeczywistością wspomnień starszego pokolenia. Według Gleba Struwe powyższe problemy pojawiły się na łamach prasy emigracyjnej już w 1926 r., a dyskusja tego czasu opierała się na klasycznych już dzisiaj argumentach²⁵. W 1927 r. znany krytyk literacki Michaił Cetlin w artykule pod tytułem *Эмигрантское* twierdził, że starsze pokolenie nie potrzebuje nowych emigracyjnych tematów, ponieważ towarzyszy mu jeszcze żywe wspomnienie ojczyzny. Wyłącznie ono ma prawo i możliwość pisania prawdziwie rosyjskich utworów, gdyż „uniosło na

²⁴ Posługuję się tu ustaleniami L. Suchanka, który określił lata 1918-1939 jako chronologiczne granice I fali emigracji rosyjskiej. Patrz o tym: L. Suchanek, *Literatura Rosyjska. Próba spojrzenia całościowego*, „Slavia Orientalis” 42(1993), nr 2, s. 257-270.

²⁵ Струве, *Русская литература в изгнании...*, s. 199.

podeszwach grudkę rosyjskiej ziemi”²⁶. Wyrażał on jednocześnie opinię, że jedynie literatura emigracyjna jest pełnoprawną literaturą rosyjską. Gieorgij Adamowicz pisał natomiast, że literatura rosyjska nie może rozwijać się z dala od rodzinnego kraju i bardzo pesymistycznie widział jej przyszłość. Wykazywał, że twórczość nie może opierać się tylko na wspomnieniach, bowiem potrzebuje kontaktu z życiem. Przedstawiał stanowisko, że nowa literatura sowiecka reprezentuje wysoki poziom i pod wieloma względami wyprzedza literaturę wygnania. Jako cel twórczości emigracyjnej Adamowicz określił „dotrwanie do lepszych czasów”. Później jednak – w roku 1932 – przyznawał, że mimo długiego okresu izolacji od ojczyzny emigracja wydała wiele ciekawych i nowatorskich utworów oraz że na ogół nie obserwuje się w niej obniżania poziomu artystycznego²⁷.

Z kolei Władisław Chodasiewicz twierdził, że narodowość literatury tworzy „język i duch”, a nie terytorium, na którym ta literatura powstaje²⁸. Krytyk uważał, że chociaż celem literatury jest zachowanie ducha narodu, to jednocześnie powinien być to proces nieustannej odnowy. Sprzeciwiał się on tym samym skostnieniu twórczości emigrantów, ciągłemu sięganiu po te same tematy i wzorce. Sądził, że literaturze rosyjskiej na emigracji brakuje nowatorstwa, które tchnęłoby w nią nowe życie, bez zmiany narodowej specyfiki. W konsekwencji Chodasiewicz prognozował, że emigracyjna sztuka słowa nie ma przyszłości, a nawet zauważał pewne symptomy jej upadku.

Spory o perspektywy rozwoju literatury „pierwszej fali” toczyły się nieprzerwanie, a potem ogarnęły swym zasięgiem również literaturę kolejnych fal emigracyjnych. Podobnie jak dyskusje na temat roli Rosji w dziejach świata czy stosunku do ZSRR, angażowały niemal całe środowisko emigracyjne. Ujawniają one niezwykle dynamizm życia intelektualnego wygnania, obfitującego w refleksje na temat spraw najbardziej aktualnych. Wbrew wielu opiniom obserwatorów życia kulturalnego „pierwszej fali” zarówno z metropolii, jak i diaspory, którzy zarzucali emigrantom konserwatyzm i wróżyli rychły zanik sił twórczych, musimy stwierdzić, że spuścizna myślowa emigracji rosyjskiej „pierwszej fali” nawiązywała do wcześniejszych dyskusji chociażby z okresu Srebrnego Wieku, a jednocześnie wyróżniła się wieloma oryginalnymi koncepcjami.

²⁶ Tamże, s. 201.

²⁷ Zob. tamże, s. 202-207.

²⁸ Tamże, s. 207.

LITERATURA

- Duchowość i sacrum w literaturze emigracyjnej Słowian Wschodnich, red. A. Woźniak, M. Kawecka, Lublin 2002
- R. B ä c k e r, Międzywojenny euroazjatyzm. Od intelektualnej kontrkultury do totalitaryzmu?, Łódź 2000.
- L a z a r i A., Czy Moskwa będzie Trzecim Rzymem. Studia o nacjonalizmie rosyjskim, Kraków 1996.
- Literatura emigracyjna Rosjan, Ukraińców i Białorusinów, red. A. Woźniak, L. Puszak, Lublin 2001.
- Studia i szkice slawistyczne. Literatura – Kultura – Język, red. B. Kodzis, Opole 2000.
- S u c h a n e k L., Literatura rosyjska. Próba spojrzenia całościowego, „Slavia Orientalis” 42(1993), nr 2, s. 257-270.
- S u c h a n e k L., Россия, Европа, Восток в концепции евразийцев, „Slavia Orientalis” 43(1994), nr 1, s. 25-36.
- Веги. Из глубины, сост. А. А. Яковлев, Москва 1991.
- Гильднер А., К проблеме первой волны русской эмиграции. Сменовеховцы, [w:] Literatura rosyjska w nowych interpretacjach, red. H. Mazurek-Wita, Katowice 1995, s. 84-92.
- Р а е в М., Россия за рубежом. История культуры русской эмиграции 1919-1939, Москва 1994.

ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ДИСКУССИИ РУССКИХ ЭМИГРАНТОВ „ПЕРВОЙ ВОЛНЫ”

Резюме

Русская эмиграция «первой волны» – явление уникальное по своей численности, а также культурной активности входящих в ее состав русских интеллигентов. Статья приближает некоторые аспекты культурной жизни эмигрантов. Важными элементами этой эмигрантской духовной атмосферы несомненно были дискуссии, касающиеся миссии русской эмиграции, отношения эмигрантов к новому советскому государству, разных интерпретаций значения большевистской революции и исторического предназначения самой России.

Słowa kluczowe: emigracja rosyjska, euroazjatyzm, misja emigracji rosyjskiej, smienowichowstwo.

Ключевые слова: русская эмиграция, евразийство, миссия русской эмиграции, сменовеховство.

Key words: Russian emigration, Mission of russian emigration, „smienoviechovstvo”.